

České vězeňství viděné optikou veřejného mínění

Michal Veselský

Czech Prison System Viewed by Public Opinion

Abstract: The article concerns the prison system. In the first part are described attitudes of public opinion towards crime and the prison system. Not only in terms of causes of criminal behavior. It also brings an evaluation of particular conditions and facilities which are available or which would be hypothetically available for prisoners in the contemporary Czech prison system. The second part brings information about the prison from the prisoners' point of view. It sums up the particular needs and problems resulting from imprisonment. And the third part comes with a comparison of prisoners and public opinion attitudes on some moral dilemmas of chosen kinds of human behavior.

Keywords: prison system, imprisonment, public opinion.

Úvod

V moderní společnosti je vězení univerzálním nástrojem pro trestání a disciplinaci jedinců, kteří se závažným způsobem provinili vůči právnímu řádu. Prakticky každý člověk se během svého života stane obětí trestného činu, nejčastěji majetkového charakteru. Naproti tomu jen výrazná menšina lidí se během svého života blíže seznámí s institucí vězení. Ta ze své podstaty funguje v ústraní mimo zraky veřejnosti.

Přítom tomu tak zdaleka nebylo vždy. Až do konce 18. století byl výkon trestu zcela běžnou součástí veřejného života. Jednalo se zejména o mučení a veřejné popravy, které měly jasně daná pravidla, jež jim dávala nádech divadelního vystoupení. Veřejná exekuce sloužila jako manifestace moci: „Zločin útočí kromě bezprostřední oběti také na vládcu; útočí na něj osobně, poněvadž zákon představuje vůli panovníka; útočí na něj fyzicky neboť moc zákona je mocí vladaře... Veřejné mučení a poprava mají tedy právně-politickou funkci. Jde tu o ceremoniál, kterým se rekonstruuje na okamžik porušená suverenita vladaře.“ [Foucault 2000: 78].

Ve druhé polovině 18. století se vůči exekucím vzmáhala velká vlna nevole. V některých případech do průběhu trestání vstupuje veřejnost jako aktivní činitel: „K malé vzpouře došlo v Paříži v roce 1761 kvůli služebně, která ukradla svému pánu kousek látky. Navzdory tomu, že vše vrátila, že se přiznala a žádala o odpuštění, kupec odmítl vzít svou žalobu zpět: v den popravy lidé z tamější čtvrti zabránili jejímu oběšení, přepadli kupcův krám a vyplnili ho; nakonec byla služebná omilostněna.“ [Foucault 2000: 104].

Druhá polovina 18. století se tak nese ve znamení reformátorského úsilí směrem k větší adekvátnosti trestu. Mezi hlavní ražené zásady patří:

- trest jen mírně převyšující výhody činu
- útrapy trestu již nepocházejí z pociťování trestání, ale z jeho pouhé představy
- volba prostředků, které vyvolají v lidech nejsilnější a nejtrvanlivější dojem a zároveň jsou nejméně kruté k tělu viníka

- jasné vymezení trestů
- presumpce nevinoty (odmítá mučení)
- žádný zločin nesmí zůstat ve výčtu zákoníku opomenut

Hybným motivem těchto změn jsou vedle étosu humanizace, rovněž ekonomické zájmy zastoupené dynamicky se rozvíjející industriální sférou. Drobná kriminalita se stává pískem v soukolí velkovýroby, a proto je třeba tyto drobné nezákonnosti odstranit. Foucault konstatuje, že „trestní reforma se zkrátka zrodila v průsečíku boje proti 'nadbytečné moci' panovníka a 'podprahové moci' získaných a tolerovaných nezákonností... Právo trestat se proměnilo z odplaty panovníka na obranu společnosti“ [Foucault 2000: 138, 141].

Právě adekvátní trest, který reflektuje charakter spáchaného zločinu je podle francouzského sociologa a filozofa E. Durkheima tím, co odlišuje trestání v moderní společnosti od forem trestů užívaných primitivními národy. Zatímco v méně vyspělých kulturách je hybným motivem trestu pomsta, dochází spolu s vyšším kulturním stupněm vývoje společnosti k upozadění vášni, které vedou odvetný úder proti viníkovi a hlavním cílem se stává náprava.

Nicméně, rozdíl v trestání není tak velký, jak by se mohlo zdát, neboť každá pomsta má v sobě obsažen obranný efekt a stejně tak každý byť sebehumanější trest má v sobě obsaženu i pomstu. Hlavní rozdíl podle Durkheima spočívá v promyšlenosti trestu: „Mezi trestem dnes a v dřívějších dobách není propastný rozdíl a nebylo nutné, aby původní trest se stal něčím jiným a mohl se tak přizpůsobit úloze, kterou zastává v našich civilizovaných společnostech. Celý rozdíl spočívá v tom, že trest působí s větším vědomím toho, co činí.“ [Durkheim 2004: 79-81]

V 18. století stále ještě většina reformátorů nepovažuje a nenavrhuje vězení za univerzální formu trestu. Uvěznění se objevuje mezi výčtem trestů, ovšem pouze jako specifický trest za prohřešky ohrožující svobodu druhých lidí. Podnětem pro rozšíření trestu uvěznění se stalo zjištění, že obecnou příčinou většiny zločinů je lenost. Šetření ukázalo, že zločinci nebyli řemeslníci či dělníci, nýbrž žebráci a tuláci. To dalo vzniknout

tezi: „Kdo chce žít, musí pracovat.“ [Foucault 2000: 172]. O něco později se přidává i princip izolace.

Pro vězení je na rozdíl od jiných institucí příznačné, že za svými zdmi shromažďuje chovance nedobrovolně. Veškerý čas a aktivity vězňů jsou striktně strukturovány. Autoritě instituce, která za své svěřence přebírá zodpovědnost a tím pádem i možnost sankcionovat nežádoucí chování, jsou podřízeny veškeré aspekty života (některé aspekty, jako je např. rodinný život, jsou pak ze života v lůně totální instituce zcela vyňaty). Odsouzený má pouze omezený manévrovací prostor pro prosazení svých zájmů. Navíc vězení představuje značnou zátěž nejen pro odsouzené, ale klade vysoké nároky také na vězeňský personál, jenž má za úkol starat se o izolaci a převýchovu vězňů, což názorně dokázal Philip Zimbardo během tzv. „stanfordského vězeňského experimentu“.

Svou temnou minulost má vězeňství i v Čechách. Během nacistické okupace a také po Únoru 1948 sloužilo do značné míry jako represivní nástroj jehož primární funkcí nebyla pouze náprava pachatelů trestné činnosti, ale bylo také prostředkem jak disciplinovat a eliminovat ze společenského života osoby, které se protivily totalitnímu režimu. Tato represe byla přítomná nejen v padesátých letech, trvala prakticky nepřetržitě až do roku 89:

„Přes nepochybné počáteční snahy o další zavedení moderních přístupů např. ve výchovné funkci vězeňství dochází již od počátku sedmdesátých let („ruku v ruce“ s nastupující „normalizací“ celé společnosti) v českých a slovenských věznicích a nápravně výchovných ústavech (NVÚ) k znovuzavedení osvědčených metod, které měly (nejen) politickým vězňům dát najevo, kdo je tady „pánem“. Každodenní týrání, šikana a ponižování spojené s fyzickou prací byly vězeňskými normami vystupňovány až na samou hranici lidských možností. Opět dochází k militarizaci celého vězeňského řádu. Vězeň se stává pouhým číslem, na každém kroku je sledován donašeči, kteří za příslibem výhodu udají dotyčného i za to, co neudělal. Vězněný člověk je především nucen naučit se žít v každodenním strachu. Ke slovu se v rámci systému opět dostávají především funkce izolační a donucovací.“ [Bursík 2007]. V politickém zneužití bezpečnostních složek minulým režimem se skrývá jeden z důvodů určité nedůvěry veřejnosti směrem k policejním složkám, potažmo vězeňské službě. Navíc skepticky nemusí být pohlíženo na celý bezpečnostní aparát, ale také na konkrétní jednotlivce:

„Domnívat se, že postavení penitenciaristy (podle obvyklého mínění veřejnosti bachaře) v očích řadových občanů je příliš pozitivní, by bylo přinejmenším naivní. Veřejnost se spíše domnívá, že vězeňský personál je profesionálně stigmatizován. Tato představa by se dala vyjádřit velmi zjednodušeně asi takto: když už se někdo rozhodl pro práci s vězni, to musí být také pořádný úchyl. Poněkud kulantněji vyjádřil uvedenou myšlenku psychiatr profesor Alois Janík (Janík, 1987): odstranit jedince s deviantním chováním ze středu zdravé společnosti, vyvolává na jedné straně pocit uvolnění a uklidnění, na druhé straně však jistý pocit spoluodpovědnosti. Tohoto pocitu se veřejnost zbavuje tím, že zaujímá vůči orgánům, které tuto eliminaci provádějí, pohrdavé a odmítavé postoje. (Profesor Janík sice hovořil o lidech duševně chorých a o psychiatrech a psychiatrických léčebnách, avšak jeho vyjá-

dření a to nejen na principu analogie, je platné i pro vězněné, vězňovatele a vězeňská zařízení.)“ [Mařádek 2001].

Co člověka přivede na dráhu zločinu? V čem se zločinci osobnostně liší od ostatních lidí? Tyto a další podobné otázky se již stačily stát předmětem zkoumání řady vědních oborů. Do historie se tak například zapsala dnes již dávno překonaná Lombrosova typologie rozeného zločince, zkoumající tendenci dopouštět se kriminálního jednání na základě lidské fyziognomie. Současné přístupy ke zkoumání kriminálního chování lze rozdělit na tři základní: biologicko-psychologický, sociálně-psychologický a sociologický [Fischer 2006]. V posledně jmenovaném, sociologickém přístupu ke zkoumání sociální deviace pak existují dvě základní teoreticko-metodologická východiska [Munková 2001]:

Můžeme použít buďto normativní přístup, který odkazuje na existenci obecně sdílených hodnot a norem, jimž přisuzuje určitou morální autoritu závaznou pro všechny členy společnosti. Za deviantní je pak označeno každé chování, které je v rozporu s těmito sdílenými normami.

Anebo se můžeme přiklonit k relativistickému pohledu, kde je kladen důraz na dynamické aspekty. Na tvorbu hodnot a norem je pohlíženo jako na nepřetržitý proces, kdy jsou hodnoty a normy určovány těmi, kteří zrovna ve společnosti zaujímají mocenské postavení. Prohřešky vůči aktuálně platným normám jsou pak považovány za alternativní způsoby jednání, aniž by jim bylo automaticky připisováno negativní hodnocení.

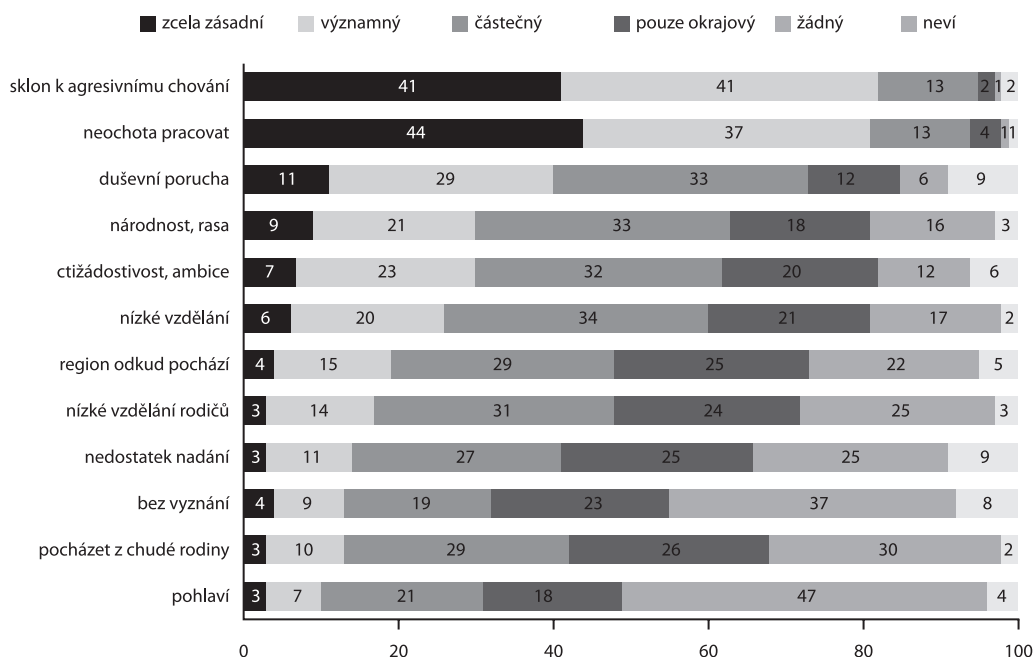
Že může být dělicí čára mezi zločinci a zbytkem společnosti někdy značně neostrá, naznačuje výzkum provedený Wallersteinem a Wylem v USA z roku 1947, který ukázal, že zákon neporušují pouze zločinci: „Studie zkoumající přibližně 1 700 osob převážně příslušníků středních tříd, zjistila, že mezi zcela „bezáhonnými“ příslušníky společnosti jsou běžné „neoficiální zločiny“. Devadesát devět procent dotazovaných přiznalo, že se dopustilo nejméně jednoho ze 49 trestných činnů uváděných v trestním zákoně státu New York, přičemž každý z těchto činů byl dostatečně vážný na to, aby zaň mohl být vyměřen trest s horní hranicí nejméně jednoho roku. Průměrný počet porušení zákona v dospělosti byl 18 pro muže a 11 pro ženy. Plných 64 % mužů a 29 % žen uznávalo své provinění v nejméně jedné položce těžkého zločinu, který je podle zákonů státu New York důvodem k tomu, aby byl pachatel zbaven veškerých občanských práv... Protiprávní chování zdaleka není abnormálním sociálním či psychologickým projevem - ve skutečnosti jde o velmi běžný fenomén.“ [Merton 2000: 152-153].

Samozejmě by však bylo mylné vyvozovat, že v chování zločinců a běžných občanů nejsou prakticky žádné rozdíly a že to, zda se člověk dostane do vězení či ne, je víceméně dílem náhody. Příčiny vzniku a rozvoje delikvence jsou multifaktoriální. Podstatný význam pro vyšší pravděpodobnost vzniku kriminálního jednání má celá řada biologických a sociálních faktorů od pohlaví a věku, přes rodinné zázemí až po asociální poruchy chování [Fischer 2006].

Veřejnost o věznicích a vězení

Následující část se věnuje názorům veřejnosti na vězeňství. Zahnuje hodnocení možných příčin kriminálního jednání,

Graf 1: Veřejnost - vliv vybraných faktorů na páchaní trestné činnosti (v %)²

Zdroj: CVVM, březen 2008.

ale také názory, jak by mělo být vězení materiálně vybavené, a jaká práva by měli vězni mít. Data čerpají z výzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění, které provádí pravidelná reprezentativní šetření na celé populaci ČR.

Ambicí zde rozhodně není dešifrovat, co přivádí lidi na dráhu zločinu, data přinášejí orientační představu o tom, co si lidé myslí o pachatelích trestných činů, jak smýšlí o jejich dispozicích a motivaci (graf 1).

V rámci hodnocených položek se průměrný delikvent v očích veřejnosti profiluje jako člověk s negativním postojem k práci (85 % „zcela zásadní + významný vliv“) a se sklonem k agresivnímu jednání (81 %). Faktory zvyšující riziko kriminálního jednání jsou tedy podle respondentů podmiňovány jak psychicky (neochota pracovat), tak biologicky (sklon k agresivnímu chování). Část dotázaných dále přikládá význam vlivu duševní poruchy (40 %), rozhodně však nelze vyvozovat, že by byli lidé dopouštějící se kriminálního jednání obecně vnímáni jako skupina duševně vyřinutých individuí.

Ostatní položky jsou zmiňovány s poměrně nízkou frekvencí. Za zmínku stojí, že jako nejméně důležitý faktor je z hlediska potenciálního překročení zákona hodnoceno pohlaví (10 %). Přitom podle statistik mají muži na svědomí mnohonásobně více trestných činů než ženy. To se odráží i v poměru uvězněných mužů a žen. V květnu 2009 evidovala Vězeňská služba České republiky mezi 19 268 vězni pouze 991 žen, což představuje zhruba 5 % z celkového počtu.

Jakkoliv je zřejmé, že běžný člověk nemá o průběhu výkonu trestu přesnou představu, není od věci zjistit, jaké podmínky pro jeho výkon považují lidé za adekvátní. Na tomto místě je nutno podotknout, že veřejné mínění se v hodnocení různých opatření proti kriminalitě často rozchází s názory odborníků a tíhne k represivním řešením. To lze ilustrovat na příkladu

trestu smrti, kde i po více než patnácti letech od jeho zrušení, mezi veřejností stále výrazně převažují stoupcí trestu smrti nad odpůrci. [Škodová 2008]. (graf 2)

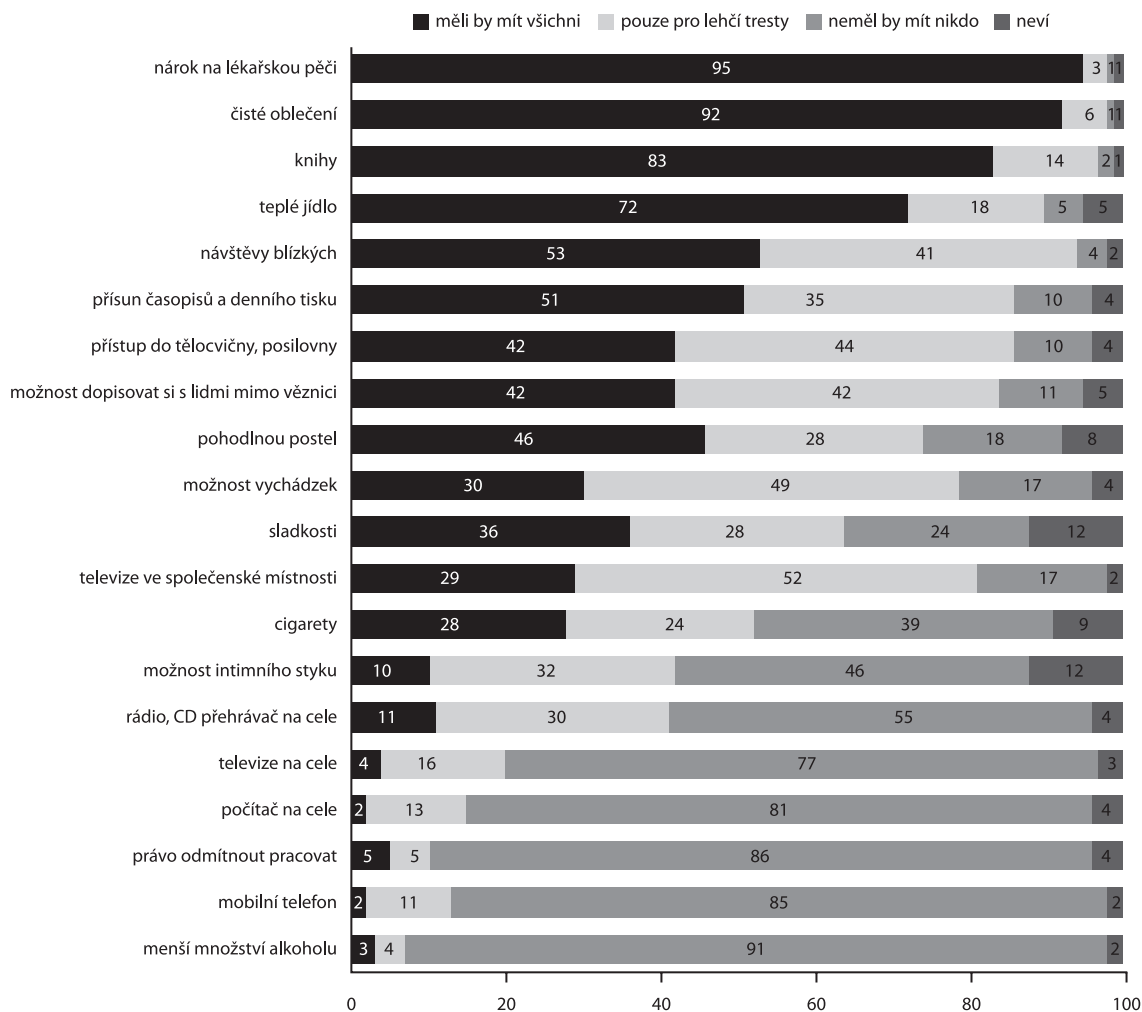
Naprostá většina respondentů se shodne na lékařské péči (95 %) a čistém oblečení (92 %) pro všechny. Většina dotázaných odsouzeným přiznává také nárok na přístup ke knihám (83 %) a na teplé jídlo (72 %). U dalších položek již dochází k výraznějšímu tříštění názorů. Návštěvy blízkých by povolilo všem vězňům pouze 53 % dotázaných a dalších 41 % by návštěvy povolilo jen osobám odsouzeným za lehčí delikty. Podobně je hodnocen přísun denního tisku (51 % by povolilo všem a 35 % pouze pro lehčí tresty).

Naopak nejvíce dotázaní odmítají, aby měli odsouzení k dispozici alkohol (91 % „neměl by mít nikdo“), možnost odmítnout práci (86 %), mobilní telefon (85 %), počítač na cele (81 %) a televizi na cele (77 %).

Určité problémy měli respondenti s posouzením sladkostí (12 % „neví“) a možností intimního styku s partnerem/partnerkou (12 % „neví“). Největší rozptýlení odpovědí se pak vyskytl v případě cigaret, kde pravděpodobně hraje roli, zda je dotázaný kuřák.

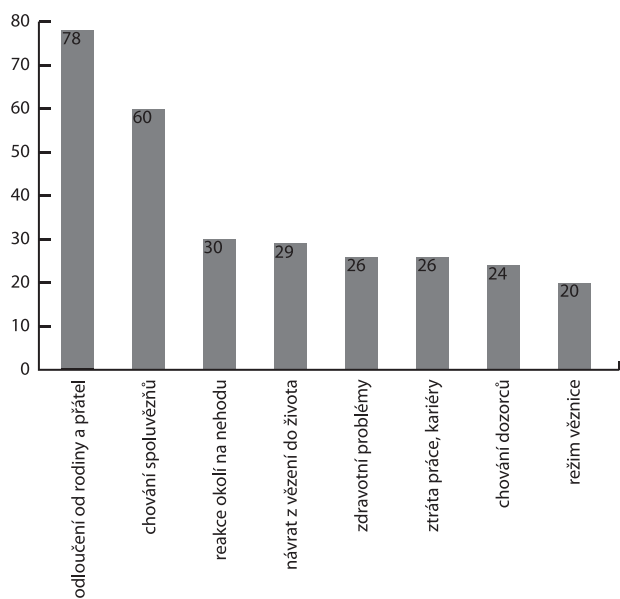
Žebříček vytvořený respondenty vcelku věrně odpovídá skutečné dostupnosti jednotlivých věcí ve vězení. Přesto jsou některé výsledky velmi zajímavé. Například „možnost dopisovat si s lidmi mimo věznic“ je dostupná všem vězňům bez ohledu na nápravnou skupinu, zatímco v šetření se stejně („měli by mít všichni“) vyjádřilo pouze 42 % respondentů – svou roli tu zřejmě hraje obava z možného domlouvání další trestné činnosti. Nicméně stritní zákaz kontaktů s vnějším světem představuje poměrně krátkozraké řešení, jelikož kvalitní rodinné a společenské zázemí odsouzeného významně zvyšuje šance na opětovné začlenění se do společnosti.

Graf 2: Veřejnost: co by měli mít odsouzení ve vězení k dispozici (v %)³

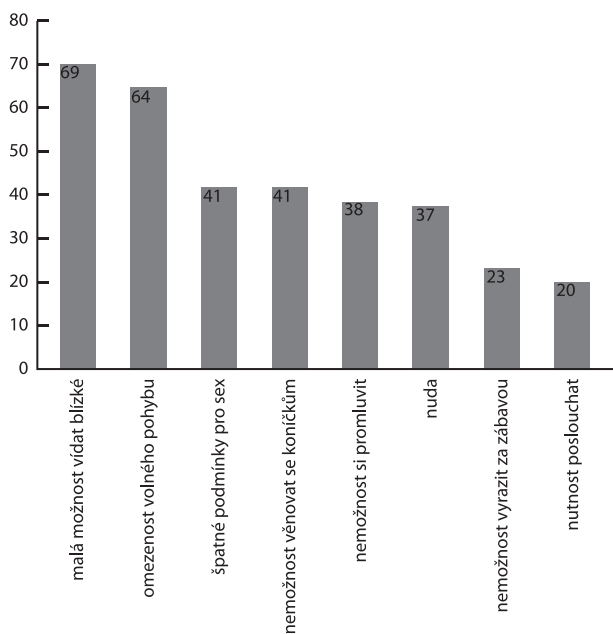
Zdroj: CVVM, březen 2008.

Graf 3: Veřejnost: z čeho by měl při vlastním hypotetickém uvěznění největší obavy⁴

Zdroj: CVVM, březen 2008.

Graf 4: Osoby ve VTOS: co na pobytu ve vězení vadí nejvíce⁷

Zdroj: Vlastní výzkum (data vážena podle pohlaví).

Paralela s postojem k trestu smrti tedy prokazatelně existuje. Pokud by se české vězeňství řídilo laickým názorem veřejného mínění, byly by věznice z hlediska své vybavenosti o poznání nepříjemnějším místem pro život, než je tomu nyní.

Jaká rizika, problémy a ohrožení znamená pobyt ve věznici pro její chovance? Respondenti byli požádáni, aby si představili hypotetickou situaci, kdy by způsobili nehodu, která by pro ně měla za následek roční uvěznění. Poté byli požádáni, aby odhadli, z čeho by měli největší obavu, přičemž mohli z nabídky vybrat až tři položky. (graf 3)

Největší obavu by dotázaní měli z přerušení kontaktů se sobě blízkými lidmi (78 %). Častěji se tak vyjadřují ženy (82 %) než muži (74 %). S odstupem následují obavy z chování spoluvězňů (60 %). Ostatní komplikace jsou zmiňovány s výrazně nižší frekvencí. Jak je patrné, respondenti se ve svých odpovědích soustředili spíše na bezprostřední aspekty výkonu trestu. Dlouhodobější dopady, například v podobě návratu zpět do života (29 %), nebyly vnímány tak naléhavě.

Generačně jsou podmíněny obavy dotázaných o vlastní zdraví, o které by se obávala téměř polovina lidí nad 60 let, zatímco mezi mladými lidmi do 29 let se stejně vyjádřila pouze pětina dotázaných. Ztráta práce, či kariéry by znamenala větší problém pro respondenty s vyšším vzděláním.

Nakolik se projevuje charakter vězení coby totální instituce v odpovědích veřejnosti? Na první pohled by se mohlo stát, že nejde o zásadní problém, protože chování dozorců by bylo zdrojem obav pro méně než čtvrtinu dotázaných (24 %) a obdobně byl hodnocen samotný režim věznice (20 %). Ovšem vězení odsouzeným strukturuje prakticky veškerý volný čas a aktivity (či alespoň omezuje jejich možný rozsah), proto nelze interpretaci zužovat na pouhý každodenní provoz věznice. Aspekt vězení jako totální instituce je totiž obsažen rovněž v nejméně frekventované poloze „odloučení od rodiny a přátel“, jelikož omezenost sociálních kontaktů je jedním z průvodních jevů života pod křídly totální instituce.

Za mřížemi

Následující data čerpají z výzkumu, který jsem měl možnost realizovat na jaře 2008. Jednalo se o dotazníkové šetření ve třinácti českých věznicích⁵. Na počátku byl velkou neznámou přístup odsouzených a validita jejich odpovědí. Mé obavy se však záhy rozplynuly, protože jsem byl vězni při vyplňování dotazníků bez problémů akceptován. Vyplňování probíhalo ve skupinách po 10 až 20 lidech. Jedinou věcí, kterou jsem nemohl zcela ovlivnit, byl výběr respondentů. Přístup se lišil věznicí od věznice. Zatímco někde byla znát pečlivá příprava, jinde mi bylo řečeno: „My je necháme nastoupit a kdo bude chtít, ten vám to vyplní.“ Počet odmítnutí v samotném průběhu vyplňování byl prakticky nulový. Spíše se stávalo, že někteří nepochopili správně zadání a dotazník pak bylo nutno vyřadit⁶. K dobré spolupráci vězňů mimo jiné přispěly úvodní otázky, které se zajímaly o podmínky výkonu trestu odnětí svobody. Konkrétně se ptaly, co odsouzeným na výkonu trestu nejvíce vadí a co by chtěli mít nově k dispozici či alespoň ve větší míře než nyní.

Hlavním problémem, s nímž se musí člověk ve výkonu trestu odnětí svobody vyrovnávat, je pocit bezmoci, který se dostává při konfrontaci s pouze omezenými právy odsouzeného. Nemožnost významněji ovlivnit podmínky své existence za mřížemi se často stává hlavním zdrojem frustrace.

Položky zachycené v grafu 5 jsou už více konkrétní, vztažené k vězeňské každodennosti. Dotázaní mohli z nabídky vybrat tři možnosti. (graf 4)

V rámci nabídnutých možností vězni nejvíce postrádají kontakt se sobě blízkými lidmi (69 %). Ukazuje se, že jejich odpovědi podložené reálnou zkušeností s výkonem trestu potvrzují obavu veřejnosti ohledně nedostatku sociálních kontaktů s vnějším světem. Podobně často je zmiňována i omezenost volného pohybu (64 %). Frustrace spojená s odstřižením od okolního světa je tak vyjádřena nejen skrze absentující mezilidské vztahy, ale zahrnuje rovněž pocit fyzické izolace.

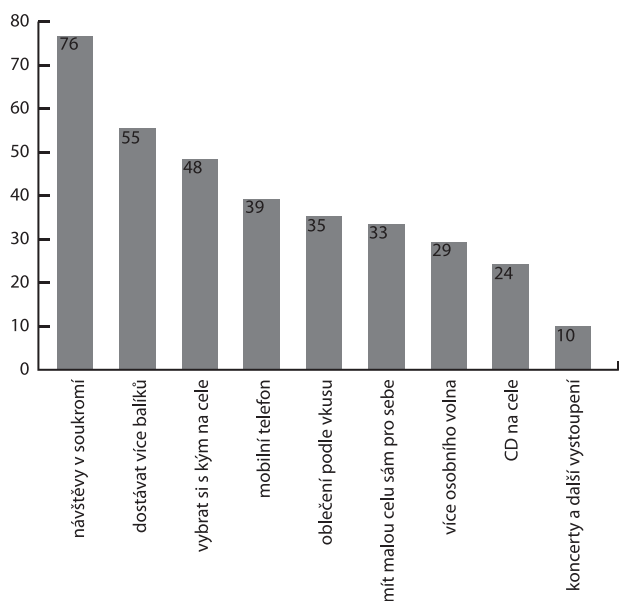
Malá možnost vidat své blízké vadí více prvotrestaným (72 %) než těm, kteří jsou ve výkonu trestu počtvrté či více (55 %). Za mříže se logicky vracejí spíše ti, u nichž se výchovný (ale také represivní) efekt uvěznění máji účinkem. Na vině přitom nemusí být pouze sklony recidivistů ke kriminálnímu jednání, ale také jejich neutěšené sociální zázemí. Není výjimkou, když rodina s odsouzeným přeruší kontakt - zejména u závažných deliktů. Kontakt s blízkými tak logicky chybí méně těm, nad nimiž rodina a známí už „zlomili hůl“, a kteří často nemají žádné sociální zázemí ani na svobodě.

Na otázku, zda je v kontaktu s někým mimo věznici, odpovědělo kladně 96 % prvotrestaných a pouze 82 % recidivistů. Tato čísla jsou důležitá mimo jiné proto, že absence zázemí mimo vězení snižuje vyhlídky odsouzeného na zapojení se do běžného života po vypršení trestu: „Obtížná je situace zejména v případě, že se lidé po výkonu trestu 'nemají kam vrátit', ať už z důvodu zprerhání příbuzenských vztahů, rozpadu rodiny nebo ztráty dřívějšího ubytování. Komerční pronájmy jsou pro ně cenově nedostupné, a proto jsou odkázáni na azylové domy nebo ubytovny provozované neziskovými organizacemi nebo městským úřadem. Ubytování v těchto zařízeních je podmíněno dodržováním stanovených pravidel, což může být pro člověka po odchodu z výkonu trestu někdy obtížné, případně mu to může navozovat atmosféru již opuštěného nápravného zařízení (*„... oni nechtějí do toho azylového domu, protože to má strukturu řádu, jako vězení. A lidi tam většinou nechtějí z toho důvodu, že touží po svobodě...- představitelé státní správy*“). Riziko bezdomovectví - ať už širěji nebo úzce vymezené - je po propuštění z výkonu trestu tedy poměrně vysoké“ [Horáková, Rákoczyová 2008].

Ve výzkumu více než třetina recidivistů (36 %) přiznala, že bude mít po ukončení výkonu trestu problém najít si ubytování (u prvotrestaných 18 %). Ještě větší obtíže bude pro opakovaně trestané představovat hledání práce, kde si problémy připouští 56 % recidivistů oproti 34 % u prvotrestaných. Návrat na svobodu nepochybně znamená pro řadu odsouzených velký problém. Nicméně bez ohledu na kvalitu zachytané sociální sítě je zřejmé, že jedinci neschopní nápravy se budou vyskytovat vždy. „Patologická není samotná existence deviantních případů, ale až jejich nadměrný počet“ [Hrčka 2001: 11].

Ostatní položky v grafu 5 jsou již zmiňovány méně často. Na špatné podmínky pro sex si častěji stěžují muži 42 % než ženy (27 %) a také vězni ve věku 26 až 30 let (57 %), ve věkové

Graf 5: Osoby ve VTOS: co by chtěly mít k dispozici nově či ve větší míře⁹

Zdroj: Vlastní výzkum (data vážena podle pohlaví).

kategorii do 25 let je podíl o něco nižší, což je patrně způsobeno tím, že intimní život nejmladších odsouzených měl do doby nástupu trestu u řady z nich spíše nahodilý charakter, nebyli v dlouhodobých vztazích.

Pocit, že si nemají s kým promluvit, deklarují zejména odsouzení za závažnější delikty v režimu s ostrahou⁸ (54 %), podobně svou situaci hodnotí také recidivisté (51 %) a vězni starší 40 let (47 %). Pocit nudy je kromě jiného ovlivněn tím, zda dotyčný ve výkonu trestu pracuje (27 %) či nikoliv (44 %), dále se nudí hlavně mladí vězni do 25 let (52 %), kteří byli nepochybně, stejně jako většina jejich vrstevníků, zvyklí vést aktivní život plný zábavy. Asi nepřekvapí, že nemožnost věnovat se svým koníčkům vadí vzdělanějším vězňům (SŠ – 49 %, VŠ – 58 %) a více mužům (42 %) než ženám (22 %). Nutnost poslouchat znamená obtíž spíše pro vyučené (25 %), naopak prakticky nevadí vysokoškolsky vzdělaným vězňům (1 %).

Další otázka se zajímala, co by odsouzení měli rádi nově či ve větší míře k dispozici, než je tomu nyní. Opět s možností vybrat tři nejdůležitější věci. (graf 5)

Největší poptávka je mezi vězni po společenských kontaktech a intimitě, což koresponduje s předchozí otázkou. Tři čtvrtiny dotázaných vybraly z nabídnutých variant možnost návštěv v soukromí bez dozoru¹⁰ (78 %). Tyto nadstandardní návštěvy již v současné době existují jako odměna za dobré chování, reálně se však příliš nevyužívají a to především z kapacitních důvodů. Vysoká poptávka po intimních návštěvách je logickým vyústěním situace, kdy má odsouzený omezené možnosti realizovat nejen své kontakty s vnějším světem, ale také svou sexualitu¹¹. Na druhém místě jsou v rámci nabídnutých variant poptávány hmotné statky v podobě balíků (55 %), na něž mají odsouzení v současné době nárok dvakrát ročně.

Poměrně důležitou se ukazuje také položka „vybrat si, s kým budu na cele“ (48 %). Ta může společně s položkou „mít

malou celu sám pro sebe“ (33 %) indikovat míru frustrace ze soužití s ostatními spoluvězni. Potřebu soukromí v podobě vlastní malé cely dalo na první místo 14 % vězňů. Lze předpokládat, že člověk, který dává přednost izolaci od ostatních odsouzených před nadstandardními návštěvami či větším množstvím balíků, zažívá v kontaktu s ostatními vězni nezanedbatelné obtíže. Nicméně, oněch 14 % je třeba brát spíše jako spodní odhad, skutečné počty budou pravděpodobně vyšší. V českých věznicích jsou odsouzení umístěni na celách společně a monitorovat nepřetržitě jejich soužití je nemožné, což připustil i bývalý generální ředitel Vězeňské správy: „...my máme zájem na tom, omezit tento druhý život, ale není možné, aby ti dozorcí stabilně stáli vězni u postele...“ [Malá 2003: 46]. Zbudování cel pro jednu osobu, jaké lze nalézt v západní Evropě, brání především ekonomické důvody. Náklady pro na přechod na tento systém by se podle Malého pohybovaly v řádu desítek miliard korun.

Potřeba soukromí v podobě vlastní cely je podmíněna více faktory, v první řadě generačně. Mezi vězni staršími 40 let tuto možnost vybralo 52 %, zatímco ve skupině do 25 let se stejně vyjádřilo pouze 9 % dotázaných. Svou roli zde nepochybně hraje schopnost přizpůsobit se, potřeba sociálních kontaktů a také fakt, že vězeňská populace je z demografického hlediska velmi mladá. Starší čtyřiceti let je méně než třetina odsouzených. Signifikantní rozdíly se vyskytují rovněž mezi muži (34 %) a ženami (19 %). Dále se tak vyjadřují ti, kteří si ze stávajícího výkonu trestu odpykali více než 2 roky (46 %), recidivisté (46 %) a vysokoškolsky vzdělaní (50 %).

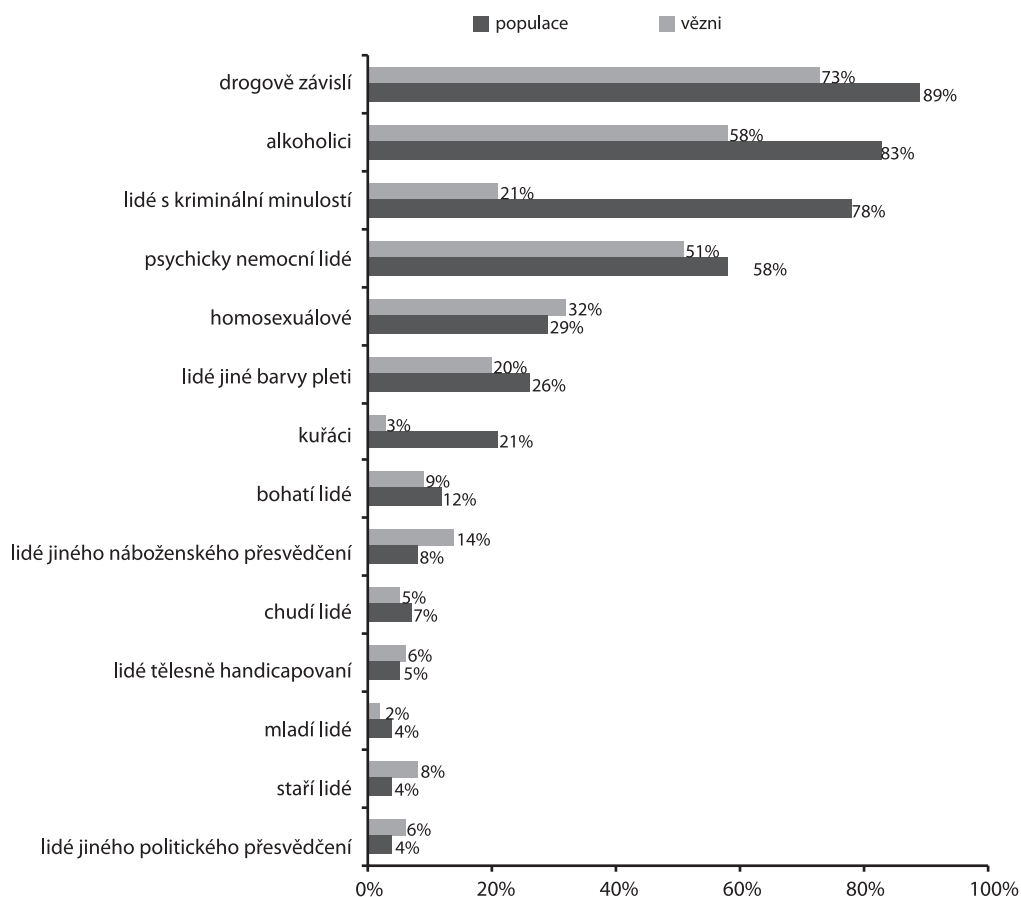
Více balíků by uvítali zejména vězni se základním vzděláním (70 %), ženy (69 %) a také odsouzení, jež mají za sebou méně než rok ze stávajícího výkonu trestu (64 %). Věk respondenta poptávku po balících nijak neovlivňuje, nicméně roli hraje rodinný stav (svobodný 64 %, rozvedený 48 %, ženatý 39 %). Osobní volno je častěji zmiňováno osobami se základním vzděláním (40 %). Oblečení podle svého vkusu si podle očekávání přejí hlavně mladí do 25 let (53 %).

Vězni vs. veřejnost

Na předcházejících stránkách, byť se všechny dotýkaly problematiky vězeňství, se hodnocení vězeňské populace a veřejnosti míjelo. V další části je tomu jinak, přináší srovnání odpovědí vězňů a respondentů odpovídajících v celorepublikovém reprezentativním šetření. První téma se zaměřuje na toleranci. Jednou z možností, jak ji měřit, je položit otázku, koho by byl dotázaný ochoten mít za sousedy, respektive koho by za sousedy nechtěl. Srovnání odpovědí vězňů a veřejnosti nabízí následující graf 6.

Z grafu lze vyčíst několik významných rozdílů, přičemž ten zcela zásadní se týká vztahu k osobám s kriminální minulostí. Zatímco mezi veřejností by nechtěly člověka s kriminální minulostí za souseda téměř čtyři pětiny dotázaných, v případě vězeňské populace zastává stejný postoj pouhá pětina dotázaných. Postoj vězňů je pochopitelný. Hodnotit osoby s kriminální minulostí pro ně do značné míry znamená hodnotit sama sebe. Pokud se vězeň vůči skupině s kriminální minulostí vymezení, musí svůj postoj konfrontovat se svou vlastní identitou a postavit se tak kriticky k vlastní minulosti.

Graf 6: Nechtěl by mít za sousedy¹²

Zdroj: CVVM, březen 2008 + vlastní výzkum (data vážena podle pohlaví).

Nicméně právě reflexe vlastní trestné činnosti je u velké části odsouzených problematická. Většina má pocit, že je ve vězení prakticky nezaviněně, případně se alespoň domnívá, že výše trestu neodpovídá míře jejich provinění. Ne náhodou se ve výzkumu mezi vězni nejhůře hodnocenými profesemi umístilo povolání soudce - hned po poslanci a policistovi. Ovšem zatímco v hodnocení veřejnosti se policista a zejména poslanec neumísťují mezi nejmávanějšími profesemi, soudce se v očích občanů řadí mezi prestižní povolání. Jde tak o povolání, kde je největší rozdíl mezi hodnocením vězňů a hodnocením veřejnosti.

Do hodnocení promlouvá také vzdělání odsouzeného. Mezi respondenty se základním vzděláním by osoby s kriminální minulostí vadily pouhým 16 %, mezi vyučenými čítá podíl 20 % a v případě vězňů s maturitou 27 %. Ti, kteří někdy studovali vysokou školu, pak tuto skupinu za sousedy odmítají ve 40 % případů a započítáme-li pouze dotázané s ukončeným vysokoškolským vzděláním, tvoří podíl odpůrců více než polovinu (58 %)¹³. Zdá se tedy, že vzdělání posiluje potenciální distanci mezi vězňem a vězeňskou komunitou. Modální kategorii vzdělanostní struktury v českých věznicích reprezentují odsouzení s nižším vzděláním, tj. se základním či vyučením, vyšší vzdělání tak může být při zapojení se do vězeňské subkultury spíše na obtíž.

Dalším faktorem ovlivňujícím hodnocení osob s kriminální minulostí je doba, kterou už má dotyčný ze stávajícího trestu „odsezenou“. Ač se to může zdát na první pohled pře-

kvapivé, vyhraněnější jsou vůči lidem s kriminální minulostí ti odsouzení, kteří jsou ve výkonu stávajícího trestu odnětí svobody delší dobu. Zatímco mezi lidmi nacházejícími se ve výkonu trestu méně než jeden rok by „kriminálníky“ za sousedy nechtělo jen 15 %, mezi odsouzenými, kteří mají z trestu za sebou 5 let a déle, zastává stejný postoj celá třetina (34 %) dotázaných. Do hodnocení může vstupovat fakt, že vězni, kteří si odpykávají trest za závažné trestné činy, jsou ve větší míře obklopeni osobami, které jsou nositeli projevů patologického chování a proto mohou vězeňskou subkulturu vnímat jako cosi nežádoucího, obzvláště pokud mají mezi ostatními vězni status outsidersa. Naopak, ve skupině odsouzených za méně závažné delikty je lidí s patologickými projevy chování výrazně méně. Svou roli může hrát také únava z vězeňského prostředí při delším pobytu za mřížemi.

Dalšími položkami v grafu, kde se vězni vymezují méně než většinová společnost, je hodnocení drogově závislých, alkoholiků a kuřáků. Ačkoliv se výzkum přímo nevyptával na konzumaci výše uvedených látek, nabízí se hypotéza přisuzující vězeňské populaci vyšší míru konzumace drog, alkoholu a cigaret než je běžné v rámci celé populace. Z vyšší konzumace by pak bylo možné odvodit i vyšší toleranci. Úvahu nepřímo potvrzuje komentář, který při vyplňování dotazníku bezelstně pronesl jeden z vězňů, odsouzený za dopravní nehodu: „No, alkoholici to je těžký, vždyť já sám se občas taky rád napiju...“

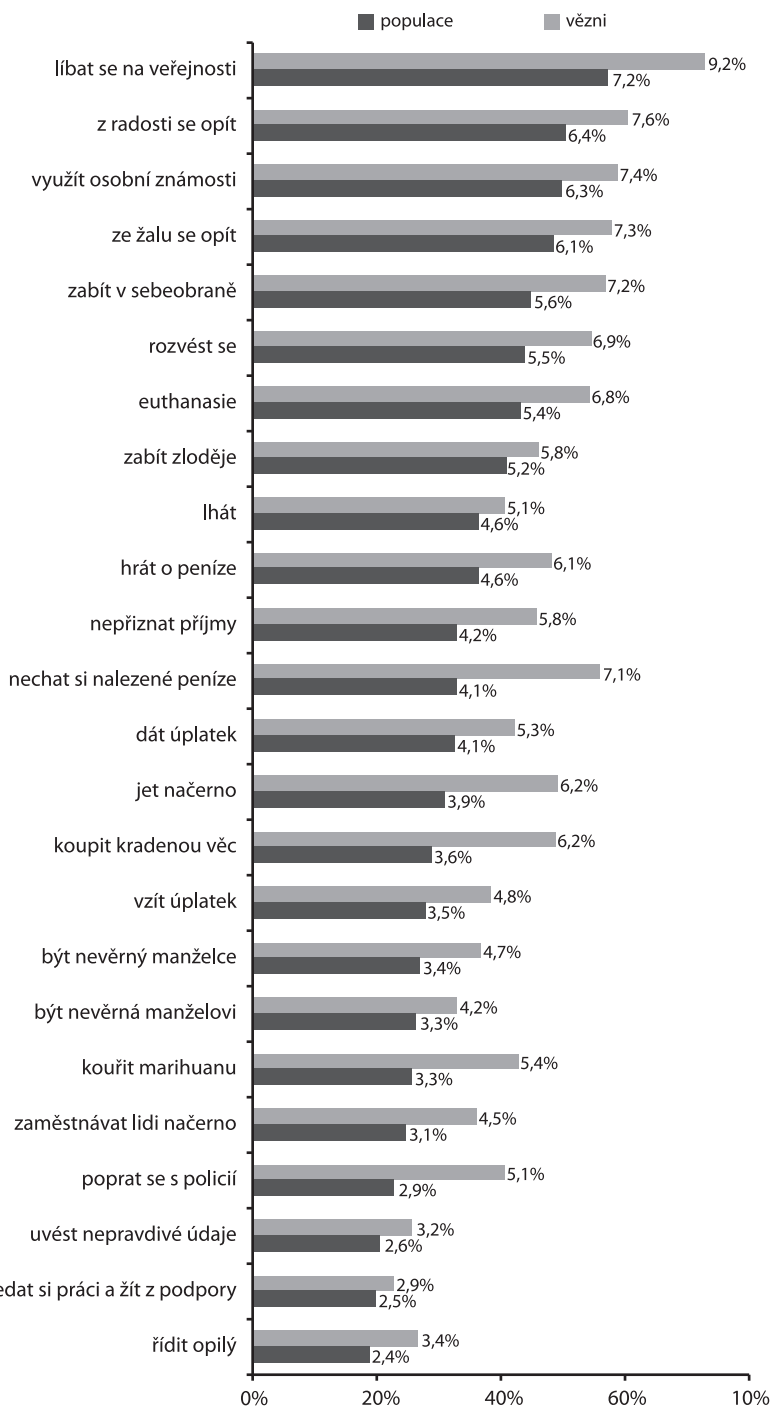
V rámci vězeňské populace ovlivňuje postoj k homosexuálům pohlaví. Mezi muži by homosexuály za sousedy nechtělo

35 % dotázaných. Ženy jsou o poznání vstřícnější (13 %) a pohybují se tak hluboko pod celopopulačním průměrem, kde nejsou v hodnocení mezi muži a ženami statisticky významné rozdíly.

Výzkum v rámci českých věznic obsahoval rovněž otázku na přijatelnost různých vzorců jednání a chování. Některé z vybraných situací lze jen obtížně hodnotit na obecné úrovni, bez znalosti konkrétních okolností. Pokládána otázka se také neptá, je-li nastíněné řešení dané situace adekvátní či nikoliv, nýbrž jak často může nastat konstelace okolností, kdy je zmíněné řešení akceptovatelné. (graf 7).

Již na první pohled je zřejmá odlišnost mezi oběma zkoumanými populacemi. Lidé ve výkonu trestu odnětí svobody jsou obecně benevolentnější a předložené situace problematizují v menší míře, než činí populační průměr. To ovšem není u osob, které se v minulosti dopustily protiprávního jednání nijak zvlášť překvapující. Otázkou také je, zda se do hodnocení nemohlo promítnout zredukování desetibodové škály na pětibodovou ve věznímském dotazníku. Zajímavá je skutečnost, že přes tuto základní diferenci, hodnotí vězni jednotlivé situace velmi podobně jako většinová společnost. Pořadí prvních položek je zcela identické: Na prvním místě v přijatelnosti je shodně varianta „líbat se na veřejnosti“, následovaná položkami „z

Graf 7: Přijatelnost chování¹⁴

Zdroj: CVVM, březen 2008 + vlastní výzkum (data vážena podle pohlaví).

radosti se opít“, „využít osobní známosti při jednání na úřadě“ a „ze žalu se opít“. Prakticky shodné pořadí platí rovněž pro další položky (zabít v sebeobraně, rozvést se, euthanasie).

Shoda však není absolutní. V hodnocení vězňů lze nalézt morální dilemata, jež skórují výrazně výše než u zbytku společnosti. Jde zejména o ponechání si nalezených peněz (7,1 vs. 4,1), zakoupení kradené věci (6,2 vs. 3,6) a jízdy načerno (6,2 vs. 3,9). Společným jmenovatelem všech tří situací je hmotný zisk pro aktéra, který se jich dopouští.

Právě hmotný aspekt tvoří spolu s určitou morální rozvolněností, která je v grafu reprezentována především položkami „kouřit marihuanu“ (5,4 vs. 3,3) a „poprat se s policií“ (5,1 vs. 2,9), hlavní diferencující linii mezi hodnocením vězňů a většinovou společností. Na pozadí tohoto hodnocení pravděpodobně stojí tendence odsouzených přenášet zodpovědnost za své prohřešky na druhé lidi, často přímo na samotné oběti trestných činů. Oběť se v jejich poddání stává de facto iniciátorem, bez něhož by k ničemu nedošlo. Způsob podobného uvažování, byť v poněkud vyhocené formě, ilustruje následující případ z praxe:

„Jsem již pojednácet v kriminálu. Většinou za samé blbosti. Nikdy jsem ale nikoho nezabil. Mám za sebou spoustu krádeží a podvodů, ze kterých jsem však nemohl zbohatnout. Nejvíc mě štve, že mě vždy chytili. Pokaždé, když jsem něco provedl, věřil jsem, že to projde. Neprošlo. Asi mám smůlu. To, že jsem zavřenej, mi nevadí, nejvíc na to doplácí rodina. Lidi jsou však hrozný blbeci a to mě provokuje. Teď sedím zase za takového magora. Poznal jsem ho v baru. Vůbec jsme se neznali a on se mi pochlubil, že má v kufríku pár zlatých věcí. Když odešel na záchod, tak jsem se mu tam samozřejmě podíval. Vzal jsem si, co se mi líbilo. No, řekněte, jestli to nebyl vůl.“ [Němec 1993: 13].

Za zmínku stojí rovněž to, že hodnocení vězňů ovlivňuje také druh trestné činnosti, za kterou byli odsouzeni. Subjektivní pohled se projevuje například vůči zabití zloděje při ochráně vlastního majetku k němuž se staví odmítavěji ti, kdo jsou odsouzeni za majetkovou trestnou činnost (průměrná známka 5,0) než vězni odpykávající si trest za jiný druh trestné činnosti (6,1).

Závěr

Veřejnost na osoby ve výkonu trestu pohlíží jako na lidi se sklony k asociálnímu chování (neochota pracovat) a sklony řešit problémy zkratkovitě (sklon k agresivitě). Vlivu rodiny, či národnosti je přikládán pouze okrajový vliv. Vězňům je tak za dopouštění se kriminálního jednání jednoznačně připisována osobní zodpovědnost.

V otázce výkonu trestu odnětí svobody zastává veřejnost oproti stávajícím podmínkám radikálnější postoj. Přísnější pohled na věc se týká jak sociálních kontaktů reprezentovaných návštěvami či dopisováním, tak různých požitků, například cigaret. Tendence omezit vybavenost věznic koresponduje s postojem k trestu smrti, kdy i řadu let od zrušení stále převažují jeho zastánci.

Obava veřejnosti z režimu věznice a chování vězeňského personálu je ve srovnání s jinými potenciálními hrozbami výkonu trestu odnětí svobody poměrně nízká. Do hodnocení dotázaných se pravděpodobně promítnul proces humanizace vězeňství po roce 89.

Na druhé straně barikády je vězni poptáván především kontakt s vnějším světem. Jeho absence přehlušuje i omezené materiální zázemí odsouzených. Vyrovnávání se s výkonem trestu mimo jiné ovlivňuje vzdělání a věk vězně. Data rovněž naznačují, že mužské věznice jsou konfliktnějším prostředím než věznice ženské.

Srovnání odpovědí veřejnosti a vězňů na otázky týkající se přijatelnosti chování ve vybraných situacích pak vcelku podle očekávání potvrzuje větší toleranci odsouzených vůči jednání jež má, potenciálně protiprávní charakter. Struktura odpovědí se však až na výjimky zásadně neliší. Většina odsouzených tedy má alespoň rámcový přehled o hodnotách a normách uznávaných většinovou společností. Je však otázkou, do jaké míry tyto hodnoty sami opravdu sdílí a nakolik jde pouze o autostylizaci.

literatura

- Bursík, Tomáš. 2007. „Politická vězni a jejich postavení v rámci českého vězeňského systému 1969-1989“. *UK FF* [online]. Dostupné z <<http://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik5-2007/kap03.pdf>>. [cit. 22. 4. 2009].
- Durkheim, Émile. 2004. *Společenská dělba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Fischer, Slavomil. 2006. *Sociální patologie*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- Foucault, Michel. 2000. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin.
- Horáková, Rákoczyová. 2008. „Sociální exkluze na lokální úrovni II“. Praha: VÚPSV, v.v.i. [online]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/fulltext/vz_280.pdf>. [cit. 20. 4. 2009].
- Hrčka, Michal. 2001. *Sociální deviace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Malá, Drahomíra. 2003. *Vězeňství po česku*. Tišnov: SURSUM.
- Mařádek, Vladimír. 2001. „Profesionální stigmatizace a její vazby na utváření postojových struktur v penitenciálních podmínkách“. Portál Vězeňské služby ČR [online]. Dostupné z: <http://www.vscr.cz/clanky/?cl_id=123>. [cit. 15. 9. 2008].
- Merton, Robert K.. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické Nakladatelství.
- Munková, Gabriela. 2001. *Sociální deviace*. Praha: nakladatelství Karolinum.
- Nedbálková, Kateřina. 2006. *Spoutaná rozkoš*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Němec, Jiří. 1993. *Psychopatie a kriminalita*. Praha: MV ČR.
- Škodová, Markéta. 2008. „Postoj občanů k trestu smrti“. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění [online]. Dostupné z: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100800s_ob80612.pdf>. [cit. 20. 9. 2008].

poznámky

- ¹ Experiment, během něhož bylo 24 náhodně vybraných studentů drženo v předstíraném vězení ve sklepech budovy Stanford University. Zjištěný sadismus „dozorců“, spolu se silnými depresemi a pasivitou vězňů vyústily v teoriích o důležitosti sociálních pozic v individualistické psychologii.
- ² Znění otázky: „Do jaké míry podle Vašeho názoru následující okolnosti ovlivňují to, zda člověk začne páchat trestnou činnost?“
- ³ Znění otázky: „Které z následujících věcí, by podle Vás měli nebo naopak neměli mít odsouzení ve věznicích k dispozici?“
- ⁴ Znění otázky: „Z následujících věcí a situací vyberte, prosím, v pořadí ty tři, ze kterých byste měl v případě svého uvěznění největší obavy. Jako první jmenujte tu věc nebo situaci, které byste se obával nejvíce, posléze vyberte ty na druhém a třetím místě.“
- ⁵ Sledovanými kritérii byl nápravný stupeň a geografická rozprostřenost věznic.
- ⁶ Počet respondentů (po vyřazení špatně vyplněných dotazníků): 424 (muži 331, ženy 93)
- ⁷ Znění otázky: „Vyberte, prosím, tři věci, které Vám na pobytu ve vězení vadí z uvedených věcí nejvíce...“
- ⁸ V českém vezeňství existují čtyři nápravné stupně: a) dohled, b) dozor, c) ostraha, d) přísná ostraha
- ⁹ Znění otázky: „Pokud byste si mohl vybrat, co byste chtěl mít ve vězení buď nově k dispozici anebo ve větší míře než nyní? Vyberte tři věci (v každém sloupci zaškrtněte jednu), které jsou pro Vás nejdůležitější...“
- ¹⁰ Odsouzený při takovéto návštěvě prochází jak před setkáním, tak po setkání osobní prohlídkou.
- ¹¹ Prožívání zejména ženské sexuality ve vězení se věnuje Kateřina Nedbálková v knize *Sputaná rozkoš* (Sociologické nakladatelství, 2006)
- ¹² Znění otázky (CVVM): „Můžete prosím vybrat všechny ty, které byste nechtěl mít za sousedy?“
Znění otázky (věznic): „Které z uvedených skupin byste nechtěl/a mít venku na svobodě za sousedy?“
- ¹³ Z důvodu nízkého zastoupení vysokoškoláků jsou čísla pouze orientační.
- ¹⁴ Znění otázky (CVVM): „Budu Vám postupně číst různé druhy lidského chování a Vy mi prosím řeknete, do jaké míry je považujete za morálně přijatelné“
Znění otázky (věznic): „Prosím, rozhodněte pro každý z následujících výroků, zda je dané jednání vždy omluvitelné, není nikdy omluvitelné nebo něco mezi tím.“
Pozn.: Odsouzení měli k dispozici škálu 1-5, která byla následně přepočítána na škálu 1-10.

Češi a slovenština

Tom Dickins

The Czechs and the Slovak language

Abstract: This study employs a range of up-to-date statistical information, including the findings of two nationwide surveys conducted on the author's behalf, to evaluate current perceptions of Slovak in the Czech Republic. Where appropriate, the results are compared with the evidence of other questionnaires (including Tejnor: 1971).

Keywords: Czech, Slovak, perceptions, attitudes, bilingualism, semi-communication, dialects

Úvod

Tento článek používá empirická data za účelem kontextualizace a shrnutí postojů Čechů ke slovenštině a jejich představ o znalosti slovenštiny. Klade si dále za cíl osvětlit změny, které nastaly po roce 1989, a přispět v obecnějším smyslu k existujícím poznatkům o česko-slovenských jazykových vztazích. Zároveň také usiluje o vyzdvižení obtížnosti při vymezení statutu dvou zeměpisně přilehlých kontaktních jazyků, jejichž identitu mluvčí definují ve stejné míře pomocí sdílené politické a historické zkušenosti (zejména ve dvacátém století) a jejich etnických, kulturních a jazykových rozdílů. Evidence je primárně shromážděna ze dvou celonárodních výzkumů, provedených pro autora v Centru pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.: „Postoje českých mluvčích k lexikálním výpůjčkám“ (dále jen „Postoje“) a „Češi a slovenština“.¹ Obsah a metodologie těchto výzkumů

jsou založeny na různé řadě diachronních a synchronních dat, zejména pak studie z roku 1971 v Institutu pro výzkum veřejného mínění (předchůdce CVVM), a tří rozsáhlých průzkumů Evropské unie.²

Rozsáhlý výzkum česko-slovenských jazykových vztahů je doložen jak u českých, tak u slovenských badatelů. Zaměřuje se na řadu vzájemně propojených témat zahrnujících:

1. roli jazyka v procesu budování národa, a nesouměrnou historii česko-slovenských jazykových vztahů [např. Nábělková 2007; Berger 2003; Lipowski 2005]
2. otázku československého jazyka za první republiky [např. Šmejkalová 2005; Lipowski 2005]
3. pojetí a užívání československého jazyka po roce 1948 [Budovičová 1974; Zeman 2007]
4. lexikální, morfologické a syntaktické vlivy češtiny na slovenštinu a naopak [Dolník 1992; Musilová 2005]